

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠITA POLNOG INTEGRITETA DJECE I MALOLJETNIKA U REPUBLICI SRPSKOJ

REZIME: Zakonodavna regulativa polnih delikata u savremenim krivičnim zakonodavstvima je, posljednjih nekoliko decenija, doživjela velike promjene. Moderna koncepcija zakonske regulative polazi od stava da je čovjekova seksualnost dio njegove intime u koju država ne treba da zadire normama krivičnog prava, pa čak i onda kada se radi o polno inverzivnom ponašanju, osim ako ga ne prati nasilje ili različiti oblici zloupotrebe.¹ Navedeno stanovište koje se čini potpuno legitimnim kada su u pitanju odrasla lica, zadobija sasvim druge dimenzije ako je riječ o mladim licima, pogotovo ako su u pitanju djeca. U tom smislu je u savremenom krivičnom pravu evidentna sasvim suprotna tendencija, koja podrazumijeva širenje i jačanje krivičnopravne zaštite polnog integriteta djece i mladih lica. Seksualno zlostavljanje djece kao da je u posljednjih nekoliko godina ušlo u fazu nekontrolisane ekspanzije. Riječ je o alarmantnom problemu u kojem su glavni stradalnici upravo djeca. Brojni su međunarodni globalni i regionalni dokumenti kojima se, između ostalog, štiti i elementarno pravo djeteta od izloženosti pojedinim oblicima nasilja (pa tako i seksualnog iskorištavanja). Krivičnopravna regulativa, u Republici Srpskoj, sadrži inkriminacije kojima se, u prvom redu, želi obezbijediti pojačana zaštita polnog integriteta djece i mladih lica, a to su: polno nasilje nad djetetom, zadovoljenje polnih strasti pred drugim, trgovina ljudima radi vršenja prostitucije, iskorištavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju i proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije.²

Ključne riječi: djeca i maloljetnici, nasilje nad djecom, seksualno nasilje, zaštita polnog integriteta.

* Asistent i sekretar na Pravnoj katedri, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka

¹ Babić, Miloš; Marković, Ivanka: Krivično pravo, posebni dio, Pravni fakultet Banja Luka, Banja Luka, 2005. godina, str.135.

² Navedena krivična djela propisana su Krivičnim zakonom Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, broj 49/03, u članovima 195, 197, 198, 199, 200.

1. Nasilje nad djecom i maloljetnicima

Zlostavljanje djece nije nov problem. Surova kažnjavanja, usmrćivanja i zlostavljanja djece poznata su bila i u najranijim kulturama. Žrtvovanja i ubijanja djece te nasilna odgajanja bila su rezultat hronične materijalne oskudice u ranim ljudskim zajednicama, ali i posljedica ekstremnih nejednakosti i eksploatacije.³ Sve do modernih vremena fizičko i psihičko nasilje nad djecom smatralo se sastavnim dijelom roditeljskog prava. Danas, nasilje nad djecom predstavlja globalni fenomen i svakodnevni događaj.⁴ Svakoga dana su milioni djece u svijetu žrtve nasilja, psihičkog i fizičkog zlostavljanja i seksualnog iskorištavanja. Zločini se događaju u porodici, školi ili u sredini u kojoj se dijete kreće, a izvršioци su često oni kojima djeca najviše vjeruju.

O problemu definisanja nasilja nad djecom raspravlja se već nekoliko desetina godina. Unatoč žustrim raspravama, još uvijek postoje znatne poteškoće u definisanju pojma zlostavljanja djece. Ipak, definisanje i identifikovanje ove pojave je nužno radi mjerenja ove pojave, te radi prevencije i tretmana zlostavljanja.

Prema preporukama konferencije koju je 1989. godine sazvao National Institute of Child Health and Human Development iz Sjedinjenih Američkih Država, zlostavljanje ili maltretiranje obuhvata ponašanja usmjerena prema drugim osobama koja krše važeće norme i predstavljaju znatan rizik za pojavu fizičke ili emocionalne štete na osobama. Takva ponašanja uključuju akcije i propuste koji su namjerni i nenamjerni. Prema tome, pojam „zlostavljanja djece“ odnosio bi se na široki skup ponašanja koja su rizična sa stajališta djece i adolescenata (maltretiranje, nasilje, zapuštanje i slično), a koja manifestuju, prije svega, roditelji, članovi porodice i drugi staratelji.⁵

„Nasilje nad djecom svih oblika,...realnost današnjice i ozbiljan kriminalni fenomen, galopirajući teror bez granica. Ono je danas globalni problem i izrazito sigurnosno pitanje vezano uz budućnost čovječanstva, jer djeca su naša budućnost. Društvena opasnost i štetnost nasilja nad djecom je vrlo velika i rezultira dalekosežnim posljedicama.“⁶

Postoje tri glavna oblika zlostavljanja (koja se i u literaturi najčešće navode), iako je moguće da dijete bude tokom života zlostavljano na više načina:

- emocionalno (ili psihološko) zlostavljanje,
- fizičko zlostavljanje i

³ Šućur, Zoran: *Nasilje nad djecom; Kriminologija delikata nasilja*, Globus, Zagreb, 2005. godina, str. 23. Isto u: Singer, Mikšaj-Todorović i Poldrugrač 1989.

⁴ Hyder, Tina; Mac Veigh, Johanna: *Gender&Development, Gender-based violence against children in emergencies: Save the children UK's response*, Mar 2007, Vol 15, Issue 1, p 81-93, 13p.

⁵ Šućur, Zoran, op.cit., str. 23.

⁶ Modly, Duško: *Prevencija nasilja nad djecom (kriminalistički aspekt)*, Kriminalističke teme, Godište III, 2004, Broj 3-4, str. 71.

– seksualno zlostavljanje.⁷

Uz navedene kategorije mnogi autori⁸ često dodaju i kategoriju zanemari-
vanja, odnosno zapostavljanja djece. Naravno, uvijek moramo imati u vidu da se
sve navedene forme nasilja prema djetetu međusobno mogu kombinovati. To se
naročito odnosi na seksualno nasilje, koje po svojoj sadržini predstavlja poseban
oblik nasilja prema djeci, ali je po svojim posljedicama uvijek kombinovanog
tipa.⁹

1.1. Emocionalno ili psihološko zlostavljanje

Emocionalno ili psihološko nasilje je posebno osjetljiv oblik zlostavlja-
nja, koji je u pravilu kombinovan sa ostalim oblicima nasilja. Prema Dubravki
Kocijan-Hercigonja, emocionalno zlostavljanje u najširem smislu obuhvata de-
struktivno ponašanje odraslih prema djetetu, što uključuje prisutnost neprijatelj-
skog ponašanja i odsutnost pozitivnih pristupa.¹⁰

U cilju razumijevanja ovog termina, ako se obuhvate svi relevantni među-
narodni i domaći pravni standardi, emocionalna zloupotreba djece obuhvatala bi
sve propuste da se djetetu osigura razvoj prikladan sredini kako bi dijete moglo
razviti stabilnu, potpunu emocionalnu i socijalnu sposobnost koja odgovara nje-
govom ličnom potencijalu u skladu sa konteksom društva u kom živi. Nadalje,
ovaj termin obuhvata postupke prema djetetu koji uzrokuju narušavanja djeteto-
vog mentalnog ili fizičkog zdravlja, duhovnog, moralnog ili društvenog razvoja.
Postupci mogu obuhvatati ograničavanje kretanja, omalovažavanje, ocrnjivanje,
okrivljavanje bez razloga kojim se prijeti i zastrašuje, vrši diskriminacija, ismija-
va ili drugi oblici nefizičkog, neprijateljskog ili odbacujućeg postupanja.¹¹

Emocionalna zloupotreba podrazumijeva i odnos primarnog pružaoca nje-
ge i djeteta onda kada ima za posljedicu stvarnu štetu ili može potencijalno biti
štetna za dijete. Ovdje se, prije svega, misli na razvojno neprikladne, nedovoljne
i nedosljedne interakcije sa djetetom. Odnos uključuje i izlaganje zbunjujućim
traumatskim događajima i interakcijama, na primjer, porodičnom nasilju.

⁷ Đuderija, Saliha; Milosavljević, Mladen; Malešić, Sandra; Jerković, Almina; Smajić, Zlata:
Inicijalni izvještaj o nasilju nad djecom u Bosni i Hercegovini, Vijeće za djecu Bosne i
Hercegovine, Sarajevo, 2006. godine, str. 7.

⁸ Finkelhor and Ormrod, 2001.; Understanding child abuse and neglect, 1993.; Trocme and Wolfe,
2001.; Buljan-Flander nad Kocijan-Hercigonja, 2003; Pećnik, 2003.

⁹ Vidi šire u: Clark Loreune M.G.: Feminist Perspectives on Violence Against Women and
Children: Psychological, Social Service, and Criminal Justice Concerns, Canadian Journal of
Women&the Law, 1989, Vol. 3 Issue 2, p. 420-431, 12p.

¹⁰ Vidi šire u: Gordana Bufan-Flander, Dubravka Kocijan-Hercigonja, Zlostavljanje i zanemariva-
nje djece, Marko M. Usluge d.o.o., Zagreb, 2003. godina.

¹¹ Razlikuju se različiti tipovi emocionalnog zlostavljanja: odbacivanje, ignorisanje, terorisanje,
izolacija i podmićivanje. Vidi šire u: Zorić, Jadranka: Zlostavljano dijete, Kriminologija delikata
nasilja, Globus, Zagreb, 2005. godina, str. 53.

Emocionalni oblik nasilja nad djecom predstavlja posebno delikatan oblik nasilja koji na djecu ostavlja teške posljedice koje se dugotrajno liječe. Ovaj oblik ne podrazumijeva i fizički kontakt između pružaoca njege i djeteta. Da bi se spriječila ili barem umanjila pojava emocionalnog zlostavljanja, potrebno je edukovati roditelje o načinu komuniciranja sa djetetom, prepoznavanju vlastitih emocija i emotivnih stanja, kao i o tome kako posljedice njihovih intervencija mogu biti trajne, možda do kraja života njihove djece.

U skladu sa time, posebno je važno razviti sistem praćenja i rane identifikacije ovog oblika nasilja, i to od strane stručnih radnika u školama i drugim institucijama u kojima borave djeca, a posebno u zdravstvenim ustanovama.

1.2. Fizičko zlostavljanje

Prema statističkim podacima fizičko nasilje predstavlja najučestaliji oblik nasilja nad djecom u svijetu, pa tako i kod nas u Republici Srpskoj. Kažnjavanje djece je prisutno u porodicama, školama i drugim okruženjima. Fizičkim kažnjavanjem djece krše se osnovne norme dječijih prava iz Konvencije o pravima djeteta, koje se odnose na poštivanje njihovog fizičkog integriteta i ljudskog dostojanstva.¹²

Oblici fizičkog nasilja mogu za posljedicu imati nanošenje težih ili lakših tjelesnih povreda, što je definisano kao krivično djelo. Nije uvijek lako definisati šta predstavlja fizičko zlostavljanje. Teško je razlikovati fizičko zlostavljanje od fizičkog kažnjavanja zbog visokog stepena njihove povezanosti. Upravo, najčešći oblik fizičkog zlostavljanja jeste prekoračenje fizičkog kažnjavanja u vaspitne svrhe. Jedan od kriterijuma za razlikovanje fizičkog kažnjavanja i zlostavljanja djece odnosi se na činjenicu da zlostavljanje uključuje ona ponašanja koja rezultiraju vidljivim štetnim posljedicama. Drugi kriterijum se odnosi na učestalost štetnog ponašanja, dok treći kombinuje težinu i učestalnost nasilnog ponašanja.

Fizičko nasilje postoji kada je prisutan direktni fizički napad na žrtvu, odnosno, kada neko zadaje ili nastoji zadati povredu ili neugodnost drugome, kada neko udara rukama ili nogama, štipa ili sputava drugoga tjelesnim dodirima. Fizičko nasilje se može javljati sporadično, ali može biti i učestalije i trajnije, i samim tim može da sa sobom nosi i trajnije i ozbiljnije posljedice.¹³ Fizičko zlostavljanje djece se najčešće definiše kao upotreba sile prema djetetu, koja

¹² Konvencija o pravima djeteta usvojena je od Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 20. novembra 1989. godine, a stupila je na snagu 2. septembra 1990. godine. Konvencija je procesom sukcesije postala obavezujuća za Bosnu i Hercegovinu 1993. godine. Država Bosna i Hercegovina ratifikovala je Konvenciju o pravima djeteta, a potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 1995. godine preuzela je obavezu poštovanja Konvencije na području cijele države. Konvencija se nalazi u Aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine i ima snagu ustavne odredbe. Na ovakav način međunarodno pravo direktno je postalo dio unutrašnjeg pravnog sistema naše države i direktno je nadređeno njemu, te se primjenjuje neposredno.

¹³ Sinobad, Sandra: Obeležja vršnjačkog nasilja u školama, časopis Temida broj 3/05, str. 21.

rezultira ili može rezultirati tjelesnom povredom. Fizičko zlostavljanje djeteta može uključivati jednokratno udaranje djeteta ili ponavljano nasilno ponašanje. U tu kategoriju zlostavljanja mogu se ubrojiti ponašanja kao što su udaranje pesnicom, nogom ili predmetom, guranje, gušenje, drmanje, opekline, napad oružjem, držanje djeteta pod vodom i drugi opasni oblici upotrebe sile.¹⁴

Čest slučaj su oblici fizičkog kažnjavanja koji se dešavaju u kući, školi ili na nekom drugom mjestu, a koji nemaju sudski epilog i ne završe na sudu, jer postoje sredine koje tolerišu ovu pojavu i smatraju je za prihvatljivu vaspitnu kaznu u vaspitanju djeteta.¹⁵

1.3. Seksualno zlostavljanje

Izuzetnu pažnju treba posvetiti slučajevima seksualnog zlostavljanja i uznemiravanja, koje se može svrstati u najteže oblike zlostavljanja djece. O ovom obliku zlostavljanja govori se onda kada odrasli koriste djecu u seksualne svrhe. Posebno zabrinjava porast seksualnog nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, uz prisustvo pedofilije, kao i seksualnog zlostavljanja djece.¹⁶ Bilo koji čin direktnog ili indirektnog seksualnog kontakta između djeteta i odrasle osobe predstavlja zlostavljanje, budući da je motivisan isključivo potrebama odrasle osobe, a uključuje dijete koje zbog svoje dobi ili životne situacije nije u mogućnosti dati pristanak.¹⁷

Prema definiciji navedenoj u pisanom materijalu Incest trauma centra iz Beograda, pojam seksualno zlostavljanje djece predstavlja bilo koji vid eksploatacije djeteta mlađeg od šesnaest godina radi seksualnog zadovoljenja i uživanja odrasle osobe¹⁸ i obuhvata: opscene telefonske pozive, pokazivanje inače pokrivenih djelova tijela i voajerizam, milovanje, ljubljenje, masturbaciju, pokazivanje fotografija sa pornografskim sadržajem, snimanje pornografskih fotografija, pokušaj da se obavi seksualni odnos, bilo kakav vaginalni, analni ili oralni kontakt, silovanje, incest i dječiju prostituciju.¹⁹

Seksualno nasilje, odnosno uznemiravanje je svaka situacija u kojoj pojedinac, djevojčica ili dječak, predstavljaju predmet ponašanja sa očiglednom seksualnom konotacijom.²⁰ Žrtve se tretiraju kao seksualni objekti. Seksualno nasilje podrazumijeva fizički kontakt, kao što je, na primjer, direktno dodirivanje intimnih dijelova tijela. Seksualno uznemiravanje obuhvata verbalne i neverbal-

¹⁴ Šućur, Zoran, op.cit., str. 27.

¹⁵ Đuderija, Saliha i dr., op.cit.,str. 35.

¹⁶ Vidi šire u: Izvještaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, (analiza za period januar – decembar 2005), www.bh-hchr.org/izvjestaji.htm - 34k -.

¹⁷ Šućur, Zoran, op.cit., str. 28.

¹⁸ www.safechild.org/childabuse1.htm-14k-.

¹⁹ Đuderija, Saliha i dr., op.cit.,str. 39.

²⁰ Vidi šire na: www.americanhumane.org/about-us/newsroom/fact-sheets/child-sexual-abuse.html-35k.

ne seksualne insinuacije, „skidanje pogledom“, postavljanje neugodnih pitanja, izlaganje žrtve pornografskom sadržaju, egzibicionizmu i voajerizmu.²¹

U psihološko-pravnom smislu može se razlikovati seksualno zlostavljanje (sa fizičkim kontaktom ili bez kontakta) i seksualna eksploatacija. Seksualno zlostavljanje bez fizičkog kontakta uključuje incidentno prikazivanje, odnosno egzibicionizam, pokazivanje pornografskih materijala djeci, izlaganje djeteta seksualnom činu ili pak masturbacija pred djetetom. Seksualno zlostavljanje koje uključuje fizički kontakt obuhvata neadekvatno ljubljenje i maženje sa djetetom, traženje da dijete dira polni organ odraslog čovjeka, kao i svako prodiranje u dječiji polni organ ili anus, a što nije vezano uz medicinske pretrage. Seksualna eksploatacija, kao javni oblik, predstavlja uvođenje djeteta u dječiju prostituciju ili pak korištenje djeteta za pornografski film, fotografiju, ili kao pornografski model.²²

Žrtve seksualnog nasilja mogu biti podjednako djeca i adolescenti bez obzira na njihovu rasu, pol, kulturu, vjeru, naciju i ekonomski status. Statistike pokazuju da su češće seksualno zlostavljane djevojčice nego dječaci.²³ Kada govorimo o počiniocima seksualnog nasilja nad djecom i mladima, važno je napomenuti da se nepoznata lica rjeđe pojavljuju kao izvršioци ovakvih djela. Seksualno nasilje nad djecom najčešće vrše članovi uže ili šire porodice.²⁴

Posljedice seksualnog nasilja nad djecom, vršenje obljube ili druge polne radnje u tom periodu života jedne osobe, može imati značajne negativne posljedice na kasniji psihofizički razvoj ličnosti, odnosno njegove seksualnosti, te se koncepcijom krivičnopravne zaštite polnog integriteta djeteta želi obezbijediti njegov pravilan razvoj.

2. Krivičnopravne inkriminacije kojima se štiti polni integritet djece i maloljetnika

2.1. Polno nasilje nad djetetom

Osnovna inkriminacija kojom se štiti polni integritet djece (lica do 14 godina), jeste polno nasilje nad djetetom.²⁵ Ova inkriminacija je propisana u članu

²¹ Đurić, Zvezdana: Uloga škole u borbi protiv nasilja i droge, Ministarstvo prosvete, sektor za istraživanje i razvoj, Beograd, 1998. godine, preuzeto iz: Sinobad, Sandra, op.cit., str. 20.

²² Zorić, Jadranka: Zlostavljano dijete, Kriminologija delikata nasilja, Globus, Zagreb, 2005. godina, str. 52.

²³ O polnoj strukturi zlostavljane djece vidi šire u: Hyder, Tina; Mac Veigh, Johanna: Gender&Development, Gender-based violence against children in emergencies: Save the children UK's response, Mar 2007, Vol 15, Issue 1, p 81-93, 13p.

²⁴ American psychological association: Understanding Child Sexual Abuse, Education, Prevention and Recovery, www.apa.org/releases/sexabuse/-6k-.

²⁵ Ova inkriminacija, potpuno nova u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske, uvedena je reformom 2000. godine i u nekoliko oblika štiti polni integritet djeteta.

195. Krivičnog zakona Republike Srpske.²⁶ Suštinu ove inkriminacije predstavlja apsolutna zabrana bilo kakvih polnih radnji sa djetetom, bez obzira na to da li su navedene radnje dobrovoljne, ili čak i inicirane od strane djeteta. Ovakvo krivičnopravno rješenje se temelji na zakonskoj koncepciji o nesposobnosti lica određenog uzrasta da uopšte posjeduje slobodnu volju u pogledu pristajanja na vršenje obljube ili druge polne radnje, tj. takva volja ukoliko izražava pristanak apsolutno nije pravno relevantna.²⁷ Naime, djeca zbog svoje nepotpune fizičke i psihičke razvijenosti ne mogu pružiti odgovarajući otpor, niti shvatiti značenje polne slobode i neželjenog polnog odnosa.²⁸

Izvršilac djela može biti i muško i žensko lice, a pasivni subjekat djeteta muškog ili ženskog pola. Radnja izvršenja je određena alternativno, kao vršenje obljube ili neke druge polne radnje. Pod pojmom obljube podrazumijeva se normalno spajanje muških i ženskih polnih organa, a pod nekom drugom polnom radnjom podrazumijeva se i svaka druga radnja koja služi zadovoljavanju seksualnog nagona izvršioca. Za postojanje ovog oblika djela je bitno da se obljuba ili neka druga polna radnja sa djetetom vrši nenasilno, dakle, uz pristanak pasivnog subjekta.²⁹

Subjektivnu stranu djela čini umišljaj koji mora da obuhvati i svijest izvršioca u pogledu uzrasta pasivnog subjekta. Ukoliko izvršilac djela nije bio svjestan činjenice da je pasivni subjekat lice ispod četrnaest godina, postojaće stvarna zabluda. Utvrđivanje stvarne zablude kod učinioca krivičnog djela vrši se na osnovu svih okolnosti konkretnog slučaja, a naročito na osnovu psihofizičkih karakteristika pasivnog subjekta, načina njegovog ponašanja, dužine poznanstva između izvršioca i pasivnog subjekta, i sl.³⁰ Za osnovni oblik djela predviđena je kazna zatvora od jedne do osam godina.

Postoji i nekoliko kvalifikovanih oblika ovog djela. Prvi teži oblik djela predviđen u stavu 2. člana 195. postoji u slučaju kada je izvršena nasilna obljuba ili neka druga polna radnja sa djetetom (član 193) ili sa nemoćnim licem (član 195). Za ovaj oblik krivičnog djela predviđena je kazna zatvora od tri do petnaest godina. Drugi teži oblik djela predviđen stavom 3. postoji ako je djelo iz stava 1. i 2. ovog člana izvršio nastavnik, vaspitač, staralac, usvojilac, ljekar, vjerski službenik ili drugo lice zloupotrebom svog položaja prema djetetu koje mu je povjereno na učenje, vaspitanje, čuvanje ili staranje. Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora od pet do petnaest godina. Poseban, kvalifikovani oblik

²⁶ Krivični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik RS, broj: 49/03, 108/04, 37/06. i 70/06.

²⁷ Škulić, Milan: Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela, izdavač Dosije, Beograd, 2003. godina, str. 436.

²⁸ Presuda VS HR br. I Kž- 662/03-3 od 30. 10. 2003.

²⁹ Babić, Miloš; Marković, Ivanka, op. cit., str.150.

³⁰ Babić, Miloš; Filipović, Ljiljana; Marković, Ivanka; Rajić, Zdravko: Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Savjet Evrope i Evropska komisija, Sarajevo, 2005. godina, str. 1579.

djela iz stava 4. postoji ukoliko je djelo iz stava 1, 2. i 3. ovog člana izvršeno na naročito svirep ili naročito ponižavajući način; ako je istom prilikom izvršeno više djela od strane više lica; ako postoji velika nesrazmjera u zrelosti i uzrastu između učinioca i žrtve; ako je usljed djela nastupila teška tjelesna povreda, teško oštećenje zdravlja ili trudnoća silovanog ženskog lica. Predviđena kazna za ovaj kvalifikovani oblik djela jeste kazna zatvora najmanje pet godina.

Najteži oblik krivičnog djela polno nasilje nad djetetom predviđen stavom 5. postoji ukoliko je usljed djela iz stava 1. do 4. ovog člana nastupila smrt djeteta. S obzirom na to da se radi o izuzetno teškom krivičnom djelu, zakonodavac je predvidio kaznu zatvora u najmanjem trajanju deset godina ili kaznu dugotrajnog zatvora.

2.2. Zadovoljenje polnih strasti pred drugim

Zadovoljenje polnih strasti pred drugim je „novo“ krivično djelo koje je uvedeno reformom 2000. godine, a koje je propisano članom 197. Krivičnog zakona Republike Srpske. Objekat zaštite ove inkriminacije je polni moral i pravilan razvitak polnog integriteta djece i maloljetnika. S obzirom na to, razlikujemo i dva oblika djela: prvi, koji štiti isključivo polni moral, i drugi, kojim se obezbjeđuje krivičnopravna zaštita pravilnog razvoja djece i maloljetnika u sferi njihove seksualnosti.³¹

Prvi oblik djela inkriminiše vršenje polnih radnji pred drugim licima na javnom mjestu, te je zakonodavac za ovaj oblik djela predvidio novčanu kaznu ili zatvor do jedne godine.

Drugi oblik djela postoji u slučaju kada se pred djetetom ili maloljetnim licem vrši radnja namijenjena zadovoljenju vlastite ili tuđe polne strasti ili kada se navede dijete da pred izvršiocem ili nekim drugim licem vrši takve radnje. Za ovaj oblik djela predviđena je novčana kazna ili zatvor do tri godine, s tim da je i pokušaj ovog oblika djela kažnjiv.

Izvršilac djela može biti svako lice, muškog ili ženskog pola. Subjektivnu stranu djela čini umišljaj, što znači da učinilac prvog oblika djela mora biti svjestan da vrši polne radnje pred drugim licima i na javnom mjestu, odnosno, za drugi oblik, da izvršilac djela mora biti svjestan činjenice da je pasivni subjekat dijete ili maloljetna osoba.

2.3. Trgovina ljudima radi vršenja prostitucije

Specifična tjelesna, psihološka i psihosocijalna šteta koju trpe djeca-žrtve trgovine ljudima te njihova povećana podložnost eksploataciji zahtijevaju razdvajanje od odraslih žrtava trgovine ljudima u pogledu zakona, procedura, programa i intervencija. Dobrobit djeteta mora biti primarna u svim aktivnostima koje se

³¹ Ibidem.

tiču trgovine djecom, bilo od strane javnih ili privatnih dobrotvornih organizacija, sudova, administrativnih organa ili zakonodavnih tijela. Djeci-žrtvama trgovine ljudima treba osigurati odgovarajuću pomoć i potporu, a njihovim pravima i potrebama treba posvetiti punu pažnju.³²

Pravni osnov ovog krivičnog djela nastalog, takođe, reformom 2000. godine, predstavljaju međunarodne i evropske konvencije³³ koje apsolutno zabranjuju trgovinu ljudima, a pogotovo trgovinu ženama i djecom. Prema zakonskoj definiciji osnovni oblik djela postoji kada se radi zarade navodi, podstiče ili namamljuje drugo lice na pružanje seksualnih usluga ili na drugi način omogućiti njegova predaja drugome radi pružanja seksualnih usluga, ili na bilo koji način učestvuje u organizovanju ili vođenju pružanja seksualnih usluga. Dakle, radnja izvršenja je određena alternativno tako da je za izvršenje djela dovoljno preduzeti bilo koju zakonom određenu radnju. Bitan element krivičnog djela jeste da se navedene radnje izvršenja preduzimaju radi vlastite zarade. Pri tome je irelevantno da li je u pitanju neko prethodno ili naknadno davanje, da li se ono sastoji u novcu ili nekom drugom davanju i od koga potiče.³⁴ Okolnost da je pasivni subjekat takođe ostvario zaradu pružanjem seksualnih usluga ne isključuje postojanje krivičnog djela.

Izvršilac djela može biti svako lice, a pasivni subjekat je punoljetno lice muškog ili ženskog pola. Činjenica da se pasivni subjekat tj. lice koje se prinuđava, navodi, ili podvodi, već ranije bavilo prostitucijom, ne isključuje postojanje djela (stav 5. član 198). Krivična odgovornost izvršioca će postojati ukoliko je postupao umišljajno, dakle, ako je bio svjestan svih obilježja krivičnog djela. Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina. S obzirom na to da je u pitanju delikt koji se vrši radi zarade, dakle iz koristoljublja, mišljenja smo da bi bilo legitimno uz propisanu kaznu zatvora izreći i novčanu kaznu kao sporednu.

Djelo ima nekoliko težih oblika koje u ovom radu nećemo posebno naglašavati. Za nas je posebno interesantan najteži oblik ovog krivičnog djela, koji je predviđen u stavu 4. člana 198. i obuhvata sve navedene zakonske oblike djela koji su učinjeni prema djetetu ili maloljetniku. Takvo legislativno rješenje je posve opravdano ako se imaju u vidu posebne psihofizičke karakteristike djece i maloljetnika, te negativni efekti koje zloupotreba njihovog polnog integriteta

³² www.undp.ro/governance/Best%20Practice%20Manuals/docs/Croatia_UN_Guidelines.doc -.

³³ Rezolucija o trgovini ljudskim bićima (Evropski parlament, januar 1996); Prijedlozi za akciju (Evropski savjet); Haška ministarska konvencija o evropskim smjernicama za efektivne mjere prevencije i borbe protiv trgovine ženama u cilju njihove seksualne eksploatacije (Ministarska konferencija Evropske unije, Hag, 1997); Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta koja se odnosi na prodaju djece, dječju prostituciju i dječju pornografiju; Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom, koji dopunjava Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine.

³⁴ Babić, Miloš; Marković, Ivanka, op. cit., str.158.

može imati na njihov kasniji psihofizički razvitak. Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora od jedne do dvanaest godina.

2.4. Iskorišćavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju

Zakonodavac je za uvrštavanje krivičnog djela iskorišćavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju u Krivični zakon bio motivisan razvojem pornoindustrije u međunarodnim razmjerama i sve češćom pojavom iskorišćavanja djece i maloljetnih lica u tu svrhu.³⁵

Suština i smisao krivičnog djela iskorišćavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju je zaštita djece i maloljetnika od iskorištavanja za pornografiju. Radnja izvršenja je određena kao zloupotreba djeteta ili maloljetnog lica za izradu slika, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografske sadržine³⁶, odnosno kao zloupotreba ovih lica za pornografsku predstavu.

Djelo je dovršeno već samim snimanjem djeteta ili maloljetnog lica na način koji može poslužiti izradi slika, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja.³⁷

Subjektivnu stranu djela čini umišljaj tako da učinilac mora biti svjestan da je pasivni subjekat djeteta ili maloljetno lice, te da se ono iskorištava za izradu pornografskog materijala ili održavanje pornografske predstave.³⁸ Kazna predviđena za ovo djelo je zatvor od šest mjeseci do pet godina. Predmeti i sredstva koji predstavljaju pornografski materijal će se oduzeti.

2.5. Proizvodnja i prikazivanje dječije pornografije

Prethodnim krivičnim djelom se inkriminiše zloupotreba djece i maloljetnih lica za izradu različitog pornografskog materijala i izvedbu pornografske predstave, a ovim krivičnim djelom se inkriminišu radnje kojim se takvi materijali ili predstave čine dostupnim široj javnosti. Dječija pornografija je oblik sek-

³⁵ Singer, Mladen: Kaznenopravna odgovornost i zaštita mladeži, Globus, Zagreb, 1998. godine, str. 216.

³⁶ Pornografskim se može smatrati djelo koje je, prvo, kao cjelina namijenjeno zadovoljavanju nekog seksualnog interesa (stvaranje seksualnog uzbuđenja); drugo, to djelo mora eksplicitno prikazivati seksualno ponašanje na očigledno uvredljiv (ponižavajući) način; i treće, tome djelu, uzetom kao cjelina, mora nedostajati svaka ozbiljna politička, literarna, umjetnička ili naučna vrijednost. Navedena određenja pojma pornografije moraju biti ispunjena kumulativno da bi se neko djelo moglo smatrati pornografskim (definicija Vrhovnog suda SAD, iznijeta u obrazloženju presude Miller v. California 413 U.S. 15,24 (1973)., preuzeto iz Šuperina, M., Garačić, A.: Učestalost kaznenih djela protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa u Republici Hrvatskoj te neka pitanja u svezi tumačenja i primjene kaznenopravnih rješenja iz glave XIV. Kaznenog zakona, HLJKPP, br. 2/00, str. 399-456.

³⁷ Singer, Mladen, op. cit., str. 216.

³⁸ Babić, Miloš; Marković, Ivanka, op. cit., str.164.

sualnog zlostavljanja djece i maloljetnika koji posljednjih godina, uz upotrebu elektronskih sredstava, dostiže velike razmjere.

Ona potiče iz pradavnih vremena, ali je razvojem savremenih tehnoloških dostignuća (digitalni aparati, kamere, računari...), a posebno pojavom *Interneta* došlo do njezinog naglog širenja. Viskokvalitetna izrada pornografskog materijala (fotografije, dijapozitivi, porno-filmovi...), savremeno i na malom prostoru skladištenje velike količine slika i drugih pornografskih materijala (*CD-i, DVD-i, diskovi...*), zatim jeftina i brza distribucija do trgovaca i krajnjih potrošača u sve predjele svijeta i, nadasve, velika potražnja, ubrzala je razvoj pornografske industrije i učinila je izuzetno unosnom i profitabilnom.³⁹

Dječija pornografija može biti definisana kao seksualno eksplicitna reprodukcija djetetova imidža, uključujući izrazito seksualne fotografije, negative, slajdove, magazine, filmove, video vrpce i kompjuterske diskove. Uopšteno govoreći, dječja se pornografija može podijeliti u dvije glavne kategorije – „meka“ i „tvrda“ pornografija. Meka pornografija podrazumijeva materijale koji nisu seksualno eksplicitni, no uključuju obnažene i zavodničke prikaze djece, a tvrda pornografija se odnosi na prikaze djece uključene u seksualne aktivnosti.⁴⁰

Definicija dječije pornografije određena je stavom 4. člana 200 i pod njom se podrazumijeva pornografski materijal koji vizuelno prikazuje dijete ili maloljetno lice koje je učesnik evidentnog seksualnog ponašanja i realistične slike koje prikazuju dijete ili maloljetno lice koje učestvuje u evidentnom seksualnom ponašanju.

Osnovni oblik djela čini onaj ko nudi, distribuira, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način čini dostupnim spise, slike, audio-vizuelne ili druge predmete koji predstavljaju dječiju pornografiju ili ko takve materijale radi toga proizvodi, nabavlja ili drži, ili ko prikaže dječiju pornografsku predstavu. Za izvršenje djela dovoljno je da bude preduzeta bilo koja od navedenih djelatnosti. Po svojoj suštini ono se svodi na omogućavanje drugim licima da se upoznaju sa predmetima koji predstavljaju dječiju pornografiju. Kada je u pitanju proizvodnja, nabavljanje ili držanje predmeta dječije pornografije, za postojanje ovog djela je neophodno postojanje namjere da se oni učine dostupnim i drugim licima. Subjektivnu stranu djela čini umišljaj. Za ovaj oblik djela zakonodavac je predvidio novčanu kaznu ili kaznu zatvora do jedne godine.

Ako je djelo iz stava 1. izvršeno prema licu mlađem od 16 godina, postoji teži oblik djela sa predviđenom kaznom zatvora do tri godine. Najteži oblik djela postoji ukoliko su djela iz stava 1. i 2. ovog člana izvršena preko sredstava javnog informisanja ili putem interneta. Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina.

³⁹ Stanić, Ivica: Dječija pornografija, Pedagoška stvarnost, vol. 53, br. 3-4, 2007. godina, str. 324.

⁴⁰ Kovčo, Irma: Zaštita seksualnog integriteta djece i maloljetnika, Dijete i društvo, godina 2. br. 1/00, Zagreb, str. 14.

3. Ostala krivična djela kojima se narušava polni integritet djece i maloljetnika

3.1. Silovanje

Krivično djelo silovanje propisano je u članu 193. Krivičnog zakona Republike Srpske. Osnovni oblik ovog djela čini onaj ko drugoga prinudi na obljubu ili neku drugu polnu radnju upotrebom sile ili prijetnjom da će neposredno napasti na život ili tijelo tog ili njemu bliskog lica.

Kvalifikatornu okolnost krivičnog djela silovanja predstavlja svojstvo pasivnog subjekta, tj. činjenica da je djelo izvršeno prema maloljetnom licu, dakle prema licu uzrasta od 14 do 18 godina. Važno je napomenuti da se radi o licima koja se nalaze u specifičnoj fazi razvoja ljudske ličnosti koja je od izuzetnog značaja za njihov kasniji psihofizički razvoj. Da bi postojala krivična odgovornost učinioca za ovaj oblik djela, okolnost da je pasivni subjekat maloljetno lice, mora biti obuhvaćena njegovim umišljajem. Ukoliko je učinilac bio u zabludi u odnosu na ovaj elemenat, postojaće krivična odgovornost za osnovni oblik djela. Za krivično djelo silovanje, ukoliko je učinjeno prema maloljetnom licu, može se izreći kazna zatvora od tri do petnaest godina.

3.2. Obljuba nad nemoćnim licem

Obljuba nad nemoćnim licem je krivično djelo koje je predviđeno u članu 194. Radnja izvršenja ovog krivičnog djela sastoji se u vršenju obljuje ili neke druge polne radnje iskorištavanjem nemoćnog stanja pasivnog subjekta. Pod *nemoćnim stanjem* pasivnog subjekta podrazumijevaju se takva stanja koja prouzrokuju fizičku ili psihičku nesposobnost za otpor.

Kvalifikatorna okolnost ovog krivičnog djela postoji u slučaju kada je osnovni oblik djela izvršen prema maloljetnom licu. Za ovaj oblik krivičnog djela izriče se kazna zatvora od tri do petnaest godina.

3.3. Obljuba zloupotrebom položaja

Prema zakonskoj formulaciji, u članu 196, predviđen je osnovni oblik navedenog krivičnog djela. Ovo krivično djelo čini onaj ko zloupotrebom svog položaja navede na obljubu ili drugu polnu radnju lice koje se prema njemu nalazi u odnosu kakve podređenosti ili zavisnosti.

Kvalifikatornu okolnost krivičnog djela obljuje zloupotrebom položaja predstavlja specifičan odnos između izvršioca i pasivnog subjekta te uzrast pasivnog subjekta. Naime, izvršilac djela može biti nastavnik, vaspitač, staralac, usvojilac ili drugo lice koje zloupotrebom svog položaja izvrši obljubu ili drugu polnu radnju sa maloljetnim licem koje mu je povjereno radi učenja, vaspitanja, čuvanja ili njege. Pored lica koje je zakonodavac izričito naveo kao moguće

izvršioce ovog krivičnog djela, djelo može izvršiti i svako drugo lice kojem je maloljetno lice povjereno radi učenja, vaspitanja, čuvanja ili njege.

Za ovaj oblik krivičnog djela obluba zloupotrebom položaja predviđena je kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina.

3.4. Rodoskrvnjenje⁴¹

Osnovni oblik krivičnog djela rodoskrvnjenje (član 201) podrazumijeva vršenje oblube između srodnika u pravoj liniji ili sa bratom, odnosno sestrom. Za izvršenje djela neophodno je učešće dvaju lica.

Kvalifikovani oblik djela postoji ako je djelo izvršeno sa djetetom ili maloljetnim licem. Dakle, u pitanju je dobrovoljna obluba izvršena sa djetetom ili maloljetnim licem koje se u odnosu prema izvršiocu nalazi u odgovarajućem krvnom srodstvu. Imajući u vidu da se maloljetna lica, a pogotovo djeca, veoma često u odnosu na punoljetne srodnike nalaze u određenom odnosu zavisnosti ili podređenosti njenom autoritetu, čini nam se da je teško govoriti o postojanju dobrovoljne oblube (bar ne u onom smislu u kojem taj pojam shvatamo kod punoljetnih osoba).⁴² Ko izvrši navedeno krivično djelo sa djetetom ili maloljetnim licem, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina. Prema žrtvi djela koja je u vrijeme izvršenja djela bila maloljetna, neće biti primijenjene krivične sankcije. Ovo vrijedi i u slučaju kada je djelo nastavljeno nakon što je žrtva postala punoljetna.

4. Zaključak

S obzirom na to da je problem nasilja nad djecom, a posebno seksualno zlostavljanja djece i ozbiljan i složen, u njegovom rješavanju neophodna je saradnja stručnjaka različitih profila. Nažalost, u praksi, teret ovog problema nosi izuzetno mali broj stručnjaka.

Pozitivno je, svakako, što je zakonodavac reformom 2000. godine donio nove propise koji regulišu ovu materiju. Krivični zakon Republike Srpske je na bolji i kvalitetniji način uredio ovu oblast. Krivičnopravna regulativa, u Republici Srpskoj, sadrži inkriminacije kojima se, u prvom redu, želi obezbijediti pojačana zaštita polnog integriteta djece i mladih lica, a to su: polno nasilje nad djetetom, zadovoljenje polnih strasti pred drugim, trgovina ljudima radi vršenja prostitucije, iskorišćavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju i proizvodnja

⁴¹ Reformom krivičnog zakonodavstva, krivično djelo rodoskrvnjenja je prebačeno iz grupe krivičnih djela protiv braka i porodice u grupu krivičnih djela protiv polnog integriteta.

⁴² Dodavanjem ovog oblika djela aktualizirano je pitanje sticaja i nekih drugih djela, npr. krivičnog djela polno nasilje nad djetetom (čl. 195. st. 3.) ili krivičnog djela obluba zloupotrebom položaja (čl. 196. st. 2.). Vidi šire u: Babić, Miloš; Filipović, Ljiljana; Marković, Ivanka; Rajić, Zdravko: *Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini*, Savjet Evrope i Evropska komisija, Sarajevo, 2005. godina.

i prikazivanje dječije pornografije. Ostala krivična djela iz grupe krivičnih djela protiv polnog integriteta predviđaju posebno otežavajuće okolnosti ukoliko su izvršena prema djeci ili maloljetnicima. Tu spadaju: silovanje, obljuba nad ne-moćnim licem, obljuba zloupotrebom položaja i rodoskrvnenje.

S druge strane, društvo se mora osposobiti da brzo i adekvatno reaguje i da može pružiti očekivanu pomoć. To svakako traži adekvatnu organizaciju i sistematizaciju socijalnih službi, stalnu edukaciju socijalnih radnika i policije, uključivanje zdravstvenih ustanova, škola, posebno centara za mentalno zdravlje, uspostavljanje i definisanje koordinacije između institucija koje se bave ovim problemom. Pri tome je neizostavna i medijska kampanja u cilju edukacije stanovništva. Veoma važno je da nadležne institucije u svom radu sa djecom-žrtvama nasilja imaju pravovremenu i kvalitetnu komunikaciju, kako u dijelu preventivnog rada, tako i u dijelu „obrade slučaja“, ali i po okončanju predmeta pred nadležnim organom.

Jedna od mjera je i uspostava trajne evidencije i kartoteke o nasilnicima koji su pokušali ili su bili izvršioci nasilja nad djecom. Potrebno je omogućiti razmjenu informacija, te saradnju između policije, sudova, centara za socijalni rad i škola, odnosno stručnog radnika u školi (psiholog ili pedagog). Važnu ulogu u sistemu razmjene informacija imaju zdravstvene institucije, a posebno novi sistem zdravstvene zaštite-porodična medicina (porodični ljekar).

Edukacija, kampanje i različiti načini saradnje sa djecom u vezi sa problemom nasilja su metode koje je potrebno dalje sistemski razvijati i u Republici Srpskoj. Nadalje, potrebno je izraditi državnu strategiju za sprečavanje nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini. Radi se o multidisciplinarnom projektu koji bi determinisao sve oblasti koje je moguće uvezati i iskoristiti za sprečavanje nasilja nad djecom. Tu, svakako, mora biti analiziran segment krivičnopravnih oblasti - kaznena politika za izvršioca, uvođenje nekih drugih mjera, definisanje pojma dokaza, sudska praksa, korištenje savremenih tehničkih sredstava u istraživanju ovakvih slučajeva, izmjene odgovarajućih zakonskih odredbi, zatim oblast unutrašnjih poslova kroz redefinisane nadležnosti, izmjenu policijskih ovlašćenja, zaštite policije, vrednovanja rada policajaca, korištenja novih tehnologija, adekvatnog kadrovskog profilisanja, kontinuirane edukacije, zatim segmenta zdravstva i obrazovanja. Samo na ovaj način, multidisciplinarnim kontinuiranim pristupom iza koga stoji jasno izražena i u praksi (realno) potvrđena opredijeljenost svih državnih organa, moguće je računati na uspjeh. Svaki drugačiji pristup bio bi iluzija.

Nikolina Grbić-Pavlović, MA

Teaching Assistant and Secretary of Legal Department, Police College, Banja Luka

Criminal justice protection of sexual integrity of children and juveniles in the Republic of Srpska

A b s t r a c t

Legal regulations of sexual offences in modern criminal laws have undergone major changes in the past few decades. A modern concept of legal regulations commences with the principle that human sexuality is an integral part of one's privacy into which the state should not penetrate with criminal law norms, even when we talk about sexually invasive conduct, except when it is followed by violence or different forms of abuse (Babić, Marković, 2005). The stated perspective, which seems quite legitimate when adults are concerned, takes quite a different dimension when referring to juveniles, especially children. In that sense there is an adverse tendency in criminal law, which purports expanding and intensifying criminal law protection of sexual integrity of children and juveniles. It seems that sexual abuse of children has entered the phase of uncontrolled expansion in the last few years. It is an alarming problem with children as the main victims. There are numerous international global and regional documents, which, among other things, protect elementary right of children in terms of their exposure to certain forms of abuse (including sexual exploitation). Criminal justice regulations in the Republic of Srpska, contain incriminations which foremost serve to provide intensified protection of sexual integrity of children and young people, such as: sexual abuse of a child, gratification of sexual desires in the presence of others, trafficking in persons for prostitution, child and juvenile pornography and production and distribution of child pornography (Those criminal acts are defined in Criminal code of Republic Srpska, "Official Gazette of RS", Num: 49/03 in articles 195, 197, 198, 199, 200).

Key words: children and juveniles, child abuse, sexual abuse, protection of sexual integrity.

Literatura

1. Babić, Miloš; Filipović, Ljiljana; Marković, Ivanka; Rajić, Zdravko: *Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini*, Savjet Evrope i Evropska komisija, Sarajevo, 2005;
2. Babić, Miloš; Marković, Ivanka: *Krivično pravo, posebni dio*, Pravni fakultet, Banja Luka, 2005;

3. Clark Loreune M.G.: *Feminist Perspectives on Violence Against Women and Children: Psychological, Social Service, and Criminal Justice Concerns*, Canadian Journal of Women & the Law, 1989, Vol. 3 Issue 2, p. 420-431;
4. Đuderija, Saliha; Milosavljević, Mladen; Malešić, Sandra; Jerković, Almina; Smajić, Zlata: *Inicijalni izvještaj o nasilju nad djecom u Bosni i Hercegovini*, Vijeće za djecu Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2006;
5. Đurić, Zvezdana: *Uloga škole u borbi protiv nasilja i droge*, Ministarstvo prosvete, sektor za istraživanje i razvoj, Beograd, 1998;
6. Gordana Bufan-Flander, Dubravka Kocijan-Hercigonja: *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*, Marko M. Usluge d.o.o., Zagreb, 2003;
7. Hyder, Tina; Mac Veigh, Johanna: *Gender & Development, Gender-based violence against children in emergencies: Save the children UK's response*, Mar 2007, Vol 15, Issue 1, p 81-93;
8. Kovčo, Irma: *Zaštita seksualnog integriteta djece i maloljetnika*, Dijete i društvo, godina 2. br. 1/00, Zagreb;
9. Modly, Duško: *Prevenција nasilja nad djecom (kriminalistički aspekt)*, Kriminološke teme, Godište III, 2004, Broj 3-4;
10. Singer, Mladen: *Kaznenopravna odgovornost i zaštita mladeži*, Globus, Zagreb, 1998;
11. Sinobad, Sandra: *Obeležja vršnjačkog nasilja u školama*, časopis Temida broj 3/05;
12. Stanić, Ivica: *Dječija pornografija*, Pedagoška stvarnost, vol. 53, br. 3-4, 2007;
13. Škulić, Milan: *Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela*, Dosije, Beograd, 2003;
14. Šućur, Zoran: *Nasilje nad djecom*; Kriminologija delikata nasilja, Globus, Zagreb, 2005;
15. Zorić, Jadranka: *Zlostavljano dijete*, Kriminologija delikata nasilja, Globus, Zagreb, 2005;
16. Krivični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik RS, broj: 49/03, 108/04, 37/06. i 70/06.);
17. www.bh-hchr.org/izvjestaji.htm - 34k;
18. www.safechild.org/childabuse1.htm-14k;
19. www.americanhumane.org/about-us/newsroom/fact-sheets/child-sexual-abuse.html-35k;
20. www.apa.org/releases/sexabuse/-6k-;
21. www.undp.ro/governance/Best%20Practice%20Manuals/docs/Croatia_UN_Guideliness.doc -.